

ÖZBEK TÜRKÇESİNDE –gän/-kän, -қан SIFAT-FİİL EKİ, YAPIM EKİYLE GENİŞLEMİŞ –gänlig/-känlig, -қанlig ŞEKLİ ve TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KULLANIŞLARA KARŞILIK GELEN ŞEKİLLER

Yard. Doç. Dr. Hikmet KORAS*

ÖZ: Özbek Türkçesinde, –gän/-kän, –қан sıfat fiil eki çok işlevli ve yaygın olarak kullanılan bir ektir. Bu ek, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman ve nadiren gelecek zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmasının yanısıra görülen ve öğrenilen geçmiş zaman şekil ve zaman eki olarak da kullanılmaktadır. Aynı zamanda, -lik yapım eki ile genişlemiş biçimde –gänlig/-känlig, –қанlig şeklinde kullanılabilen sıfat-fiil eki, bu şekliyle, Türkiye Türkçesindeki, genellikle iyelik eki olarak kullanılan –DİK sıfat-fiil eki işlevinde kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: -gän sıfat-fiil eki, -gänlik sıfat-fiil eki, görülen geçmiş zaman sıfat-fiili, öğrenilen geçmiş zaman sıfat-fiili, öğrenilen geçmiş zaman eki.

The Verbal Adjective Affix “–gän/-kän, –қан” In Uzbek Turkish - gänlig/-känlig, -қанlig form Broadened By Derivational Affix And Morphemes (Figures) Referring To The Uses In Turkey Turkish

ABSTRACT: The verbal adjective affix “–gän/-kän, kän” in Uzbek Turkish is a common affix with many functions. This affix is used as the verbal adjective affix of real simple past tense, learned/real past tense, present tense, rarely future tense. It is also used as the form and time affix of seen and learned past tense. In addition, the verbal adjective affix, that can be used as -gänlig/-känlig, känlig in a form broadened with the derivational suffix “–lik”, is used in the function of the verbal adjective suffix “-dik” in Turkey Turkish that usually has a possessive affix.

Key Words: the verbal adjective affix –gän, the verbal adjective affix –gänlik, seen past tense verbal adjective, learned past tense verbal adjective, learned past tense affix.

* Niğde Üni. Fen-Ed. Fak. TDE Böl., hikmetras@gmail.com

GİRİŞ

Eski Türkçeden beri bütün lehçe ve şivelerde en yaygın şekilde kullanılan¹ ve geniş zaman ifade eden *-GAN* sıfat-fiil eki (Eraslan, 1980: 38; Ergin 2000: 334), bazılarına göre, genellikle şimdiki zamanı ve geçmiş zamanı, nadiren de gelecek zamanı ifade eder² (Eraslan, 1980: 18; Tekin, 2000: 172). Ek, bütün sıfat-fiil eklerinde olduğu gibi, fiillerin geçici hareket hallerini ifade ederken, hareketin zamanına işaret eder, zaman ifadesinden dolayı şahıs eki alarak şekil ve zaman eki gibi çekimli hâle gelebilir, diğer hâl eklerini alarak zarf-fiil yapar ve son çekim edatlarıyla edat grubu teşkil eder.

Ergin ekin, daima sıfat-fiil eki olarak kullanıldığını ve şekil ve zaman eki durumuna geçmediğini söylerken (Ergin, 2000: 334), ekin doğu Türkçesinde şekil ve zaman eki olarak da kullanıldığını şahit oluyoruz (Öztürk, 1997: 116; Coşkun, 2000: 137; Gültekin, 2006: 43). Bugün, ekin Oğuz grubu dışındaki, Türk lehçelerinde, özellikle Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerinde geniş bir işleve sahip olarak, işlek biçimde kullanıldığını biliyoruz (Akar, 2003: 103-115; Yüksel³, 1997:?). Doğru Türkçesi lehçelerinin tarihi dönemi Çağatay Türkçesinde de *-GAN* ekinin hem öğrenilen, hem de görülen geçmiş zamanı karşılayan şekil ve zaman eki olarak kullanıldığını görüyoruz (Eckmann, 1988: 132-133). Fakat Çağatay Türkçesinin bir önceki dönemi Harezmi Türkçesi (Eckmann, 1996: 33) ve Karahanlı Türkçesinde (Hacıeminoğlu, 1996: 186; Mansuroğlu, 1988: 148; Ata, 2002: 73-78) ekin şekil ve zaman eki olarak kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Kaşgarlı'nın *-GAN* ekini daha çok Kıpçakların kullandığını, Oğuzlarla göçebelerin “k” ile “g”yi yeğnilik için attığını belirtmesi de (Akar, 2003: 103-115) ekin Oğuz grubu lehçeleri dışında yaygın kullanıldığını göstermektedir. Ek hem Karahanlı hem de Harezmi Türkçeleri döneminde, genellikle geniş, nadiren geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu 1996: 167;

¹ Gabain, *-GAN* ekini fiilden isim yapan ekler bahsinde *-GIn/-KIn* ekleriyle aynı başlıkta ele alır, ekin seyrek kullanıldığını (Gabain, 1988: 52) ve geç zamanlarda görüldüğünü (Gabain, 1988: 146) belirtir.

² Eraslan, *-GAN* ekini geniş zaman ifadesi taşıyan isim-fiiller başlığı altında değerlendirirken belirtilen ifadeyi kullanmaktadır. Fakat açıklamada ekin geniş zamanı karşıladığını belirtmemektedir (Eraslan, 1980: 18); Tekin, ekin şimdiki ve geçmiş zamanı ifade ettiğini belirtirken verdiği örnekler “āšnāgān bars mān ‘esneyen parsım’, kapgan kağan ‘kapan kağan’” daha çok geniş zaman ifadesi taşıyan örneklerdir (Tekin, 2000: 172.).

³ Zuhul Yüksel'in bu makalesi, Emel dergisi, S. 222, Eylül-Ekim 1997'de yayımlanmış olup, internetteki www.ismailgaspırali.org sitesinin elektronik ortamda yayımlanan nüshasından alınmıştır, belirtilen yerde sayfa numaraları olmadığı için verilememiştir.

Eckmann 1996: 22). Ergin'in, ekin sadece sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı ve şekil ve zaman eki durumuna geçmediği ifadesini batı Türkçesi için söylemiş olduğunu anlıyoruz.

Özbek Türkçesinde “sifâtdâş (Özkul, 1995: 111)/ sifâtdâş fê'l (Âbdurâhmânâv-Şââbdurâhmânâv vd., 1975: 510)” olarak adlandırılan sıfat-fiiller, fiilin bir şekli olarak değerlendirilir ve nesnenin hareketini zamana bağlı olarak ifade eder; sifâtdâşlar nesnelere hareketini geçmiş, şimdi ve gelecek zaman olarak bildirir (Âbdurâhmânâv-Şââbdurâhmânâv-vd., 1975: 510). Sifâtdâşlardaki zaman kavramı fiillerdeki kadar keskin ve net olmayıp daha genel bir ifadedir (Âbdurâhmânâv vd., 1975: 510; Öz, 2001: 213-227). Sifâtdâşlar bir taraftan nesnelere hareket şekillerini karşılarken diğer taraftan da isim gibi kullanılırlar (Özkul, 1995: 111). Bu manada sifâtdâşlar Özbek dilciler arasında kelime türü olarak hâlâ tartışma konusudur ve gramer şablonunda kelime türü olarak genellikle fiillerin fonksiyonel şekilleri alt başlığında ele alınır (Öz, 2001: 213-227).

Bugün, Tarihi Çağatay Türk lehçesinin mirasçılarından olan Özbek Türkçesinde, geniş zaman (Coşkun, 2000: 191; Öztürk, 2005: 76; Gültekin, 2006: 52), görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman (Öz, 2001: 213-227; Öztürk, 2005: 76; Gültekin, 2006: 52) ve -nadiren-gelecek ve şimdiki zaman (Öz, 2001: 213-227)⁴ sıfat-fiil eki; öğrenilen (Öztürk, 2005: 76; Gültekin, 2006: 52) ve görülen geçmiş zaman şekil ve zaman eki (Buran-Alkaya 1999: 144;), bazı hal ekleri ve son çekim edatları ile birlikte zarf-fiil eki (Öztürk, 2005: 76; Gültekin, 2006: 52; Coşkun, 2000: 196) olarak kullanılan; bazı kullanışlarda da kalıcı ve geçici isim türeten (Coşkun, 2000: 53; Gültekin, 2006: 52) ek, çok işlevlidir ve yaygın olarak kullanılmaktadır (Âbdurâhmânâv-Şââbdurâhmânâv-vd., 1975: 510; Öz, 2001: 213-227).

-gän ekinin, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş, gelecek zaman sıfat-fiil eki ve öğrenilen geçmiş zaman şekil ve zaman eki olarak⁵, eklenen diğer eklerle birlikte isim veya zarf-fiil eki gibi çok işlevli olarak kullanılması bu ekin ele alınıp ciddi olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. Yapılan çalışmada örnekler Dr.

⁴ Öz, ekin şimdiki zaman için de kullanıldığını söylemektedir. Taradığımız metinde ekin şimdiki zaman ifadesinde kullanımına rastlamadık, Öz'ün kastettiği geniş zaman olmalıdır (Öz, 2001: 213-227).

⁵ Ek bizim incelediğimiz metinlerde –gän ve e- fiiliyle birlikte –kän şeklinde kullanılmaktadır. Öztürk ve Coşkun ekin –gän, -kän, -kğan şekillerinde kullanıldığını belirtmektedir (Coşkun, 2000: 191; Öztürk, 2005: 76).

Nadirhan Hasan'ın hazırladığı Türkiyâdâ Yässäviyşunâslik adlı eser taranarak tespit edilmiştir⁶.

1. -Gän Sıfat-fil Ekinin Genişlememiş Halde Kullanılışı

1.1. Sıfat-fil Olarak Kullanılışı:

1.1.1. -gän Sıfat-Fiil Ekinin –An Geniş Zaman Sıfat-fil Eki Fonksiyon ve Anlamında Kullanılışı⁷:

Ek, Özbek Türkçesinde en geniş ölçüde kullanılan sıfat-fil ekidir (Coşkun, 2000:191; Öztürk, 2005: 76; Gültekin, 2006: 52). Eski Türkçeden beri asıl fonksiyonu geniş zaman sıfat-fil eki olarak kullanılışındır (Ergin, 2000: 334; Akar, 2003: 103-115) ve Özbek Türkçesinde de geniş zaman fonksiyonunda yaygın olarak kullanılır. Batı Türkçesinin teşekkül devresinde –g/g sesleri düşen ek, -An şeklini almış ve aynı fonksiyonda kullanılmıştır (Akar, 2003: 103-115). Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ek geniş zaman sıfat-fil eki fonksiyonunda kullanılırken, oluşturduğu grubun her iki unsuru da eksizdir. Bu kullanışta ek:

1.1.1.1. Geniş zaman anlamında olanı veya bir hareketi yapmanı ifade eder:

Präfessâr Umâr Lutfiy Barkan öziniñg “Kâlanizâtâr Türk Dârvişlâri” nâmlı mākālâsıdâ **insânparvâr gâyalâr üçün kürâşgân Yässäviy vä başkâ irfân âhliniñ fââliyätini** cudâ keñg kölämdâ täsvirlâb bêrgân. (Hasan, 1999: 7) “*Profesör Ömer Lufi Barkan kendisinin “Kolonizatör Türk Dervişleri” isimli makalesinde **insancıl gayeler için savaşan Yesevî ve başka irfan ehlinin faaliyetini çok geniş mahiyette tasvir etmiş.***”

Mâzkur mämlikätlâr mädäniyâti rivâcigâ ülkân **hissâ hoşgân Yunus Emrâ, Hâci Bektâşi Vâliy, Suleymân Bâkırgâniy vä başkâ şâ’irü âdiblâr** Yässäviy maktâbi icâdkârlâridir. (Hasan, 1999: 7) “*Adı geçen memleketlerin medeniyetini geliştirmek için çok pay sahibi olan Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Süleyman Bakırgani ve başka şair ve yazarlar Yesevî tarikatının eser verenleridir.*”

⁶ Çalışmada verilen örneklerin tarandığı “Türkiyâdâ Yässäviyşunâslik” adlı eser, Özbekistan Rêpublikâsi Fânlar Âkâdëmiyâsi Âlişer Nāvâiy Til vâ âdâbiyât İnstitütü’de çalışan Dr. Nâdirhân Hâsân tarafından yayına hazırlanmış, bilimsel bir eserdir. Hazırlayanın Türk Dili ve Edebiyatı alanında Dr. Unvanı taşıyan birisi olması, Özbek Türkçesi yazı dilini en güzel şekilde kullanabileceği kanaati uyandırdığı için, çalışmamızda bu eser tercih edilmiş ve yeterli görülmüştür.

⁷ Coşkun, ekin geniş zaman ifade ettiğini; Öztürk ve Gültekin, geniş zaman yanında görülen ve öğrenilen geçmiş zaman ifade ettiğini belirtmektedir (Coşkun, 2000: 191;Öztürk, 2005:76; Gültekin, 2006:52).

Dévâni Hikmät”dä Yässäviygä mänsüb şe’rlär bolış bilän birgä, ungä tégışli **bolmägänläri** häm yoq emäs. (Hasan, 1999: 12) “*Divan-ı Hikmet’te Yeseviliğe ait şiirler olmakla birlikte, olmayanları da yok değil.*”

Türkiyädä qilingän tädqıqâtlärni...(Hasan, 1999: 19)
“*Türkiye’de yapılan araştırmaları...*”

Çunänçi, bizniñ cämiiätimizni, ämmämizni tärbiiälägän **täriqâtlärdir.** (Hasan, 1999: 21). *Gerçekten, bizim cemiyetimizi, toplumumuzu terbiye eden tarikatlerdir.*

...gözälliklärgä erişüvni közlägän yol. (Hasan, 1999: 20).
“*...güzelliklere erişmeyi gösteren yol...*”

Täsävufgä **kirmägän musulmân Türklärdä** häm bu şundäy dävâm etgän. (Hasan, 1999: 48). “*Tasavvufa girmeyen müslüman Türklerde de şöyle devam etmiş.*”

...täbiätän Yässäviylikkä **uyğun bolgän ädâtlär** häm yaşab qälävêrgän. (Hasan, 1999: 50). “*...tabi olarak Yeseviliğe uygun olan adetler de yaşayarak kalmış.*”

1.1.1.2. Aldığı Zarflarla Geçmişte belli bir tarihten ifadenin geçtiği ana kadar devam eden bir hareketi ifade eder:

Undän keyin **bugüngä qadar Yässäviy mävsusidä qilingän bärçä ilmiy işlärdä** mäzkur äsârlär ünümlü faydälänilgän. (Hasan, 1999: 9). “*Ondan sonra bu güne kadar Yesevi konusunda yapılan bütün ilmi çalışmalar çok faydalı olmuş.*”

...şamâniylikdän **qalgän bä’zı ürf-ädâtlär** İslâmgä muvâfik bolsä, musulmânlar ärasidä yaşaşgä dävâm etävêradı. (Hasan, 1999: 50). “*...şamanilikten kalan bazı adetler İslama uygun ise müslümanlar arasında yaşamasına devam eder.*”

1.1.1.3. Bir nesne veya eseri meydana getiren muhtevayı ya da bir özelliğe sahip olup olmamayı ifade eder:

Şundäy bolsä dä Yässäviyning häyâti, dünyâ qarâşi, kâşfü kârâmatlärigä dâir **köpläb muhim mä’lumâtlärni öz içigä älgän “Dévâni Hikmät”lär** birlämçi mänbä sıfatidä milliy-tärixiy vä ädäbiy qımmätini hêç qaçân yoqâtmäydi. (Hasan, 1999: 9) “*Şöyle olsa da, Yesevi’nin hayatı, dünya görüşü, keşif ve kerametlerine ait bütün önemli malumatları içine alan “Divan-ı Hikmet” ler birleştirici kaynak sıfatıyla millî, tarihî ve edebî kıymetini hiçbir zaman kaybetmez.*”

...ämmâ ungä äid **bolmägän hikmâtlär** bilän...(Hasan, 1999: 31).
“*... ama ona ait olmayan hikmetlerle...*”

Päygämbarimizniñ “gävs” və “kutb” sıfatlarıgä **egä bolgän zâtlär**, säyyid xânädänidän **çıqqän ävliyâullâhdır**. (Hasan, 1999: 35). “*Peygamberimizin gavs ve kutub sıfatlarına sahip olan zatlar seyyid soyundan çıkan evliyaullahtır.*”

1.1.1.4. Sürekli veya belli aralıklarla yapılan hareket zincirini ifade eder:

Gärbdä **ķilingän işlär**dän...(Hasan, 1999: 19). “*Garbda yapılan işlerden...*”

...mäsälän, imândän ibädätä ķädär **bolgän xusulsär** Xâcä Ahmäd hikmätleridän cäy älgän. (Hasan, 1999: 29). “... *mesela, imandan ibadete kadar olan hususlar Hoca Ahmet hikmetlerinde yer almış.*”

1.1.1.5. Geçmişte bir tarihte olmuş ancak hâlâ geçerliliğini koruyan bir gerçeği veya kabulü ifade eder:

Öz tärîķätidä piri ävväl **hisâblängän Kässâr**, birinci bâskıç mälâmätliylär piriidir. (Hasan, 1999: 37). “*Kendi tarikatinde ilk şeyh kabul edilen Kassar, ilk basamaktaki melamilerin şeyhidir.*”

...**dünyädä yägänä nüsxä bolgän “Cävâhirül äbrâr” äsari** mävcud. (Hasan, 1999: 24). “...*dünyada yegane nüsha olan Cevahirü'l-ebrrar eseri mevcut.*”

...**musulmân bolgän Türklär** bā’zı şâmânist ädätlärniñ zâhir bolışı...(Hasan, 1999: 25). “...*müslüman olan Türklər (arasında) bazı şamanist adetlerinin ortaya çıkması...*”

Mälâmätliyläriñ bāş gäyâ ķilib älgän Nişâpur täsävvuf mäktäbi bolib,... (Hasan, 1999: 25). “*Melamiliği temel esas kabul eden Nişabur tasavvuf akımı olup...*”

İstänbuldägi nâķşbändiylik **märķäzi bolgän İskändärpâşşâ xânâķâhi**...(Hasan, 1999: 26). “*İstanbuldaki Nakşibendilik merkezi olan İskenderpaşa Hanı...*”

Songi yıllärdä Türkiyädä **Yassäviy icädi boyıçä älib bärilgän ilmiy tädķikâtlär bilän** birgä,... (Hasan, 1999: 29). “*Son yıllarda Türkiye’de, Yeseviliğin ortaya çıktığı günden beri yapılan ilmi araştırmalarla birlikte...*”

Änädolidä **çeklänib ķalgän uning izdâşlär**idän **Äşrâfoğlı Rumiy** vâ...(Hasan, 1999: 31). “*Anadolu’da sıkışık kalan onun takipçilerinden Eşrefoğlu Rumî ve...*”

1.1.1.6. Çok yakın bir zamanda olmuş ve hâlâ devam etmekte olan bir hareketi ifade eder:

...**Türkiy cumhuriyatlardan kélğan Yässävişunâs tädqiqâtçilär** häm iştirâk ettilär. (Hasan, 1999: 29). “...**Türk Cumhuriyetlerinden gelen Yesevî-şinas araştırmacılar da iştirak ettiler.**”

Ötkäzilgän mäzkur äncümänlärdägi...(Hasan, 1999: 24). “**Yapılan mezkur bilimsel toplantılardaki...**”

...bu mävzudä **qilingän eñg yirik, kénğ kämrävli tädqiqât sänälmaqda.** (Hasan, 1999: 24). “...**bu konuda yapılan en büyük, geniş kapsamlı araştırma sayılmakta.**”

Päris'dä **Näqşbänd häzrätlärigä bäğışlängän ilmiy äncümän** ötäzilib qilingän çıqışlar... (Hasan, 1999: 38). “**Pariste Nakşibend hazretlerine adanan(ithaf edilen) bilimsel toplantı yapılırken, sunulan tebliğler...**”

...bugüñgi küñdä täsavvuf gärbni **eñg köp qızıqtırgän mäsälä** bolib qaldı. (Hasan, 1999: 38). “...**bu gün tasavvuf batıyı en çok ilgilendiren mesele oldu.**”

...birinçisi, ünivärsitet muhiti tāmānidän **qilingän tärcimälär** bolib, bulärniñ sāni köp emäs. (Hasan, 1999: 51). “...**birincisi üniversitedeki akademisyenler tarafından yapılan tercümelemler olup, bunların sayısı çok değil.**”

1.1.1.7. Geçmişte olmuş, bu gün olan ve gelecekte de olabilecek hareketleri ifade eder:

...**täşkäridän kélğan mikräblärgä qarşı küreşgänidék,**... (Hasan, 1999: 39). “...**dışarıdan gelen mikroplara karşı savaştığı gibi...**”

...**zid kelmägän ädätläрни räd etmäydi.** (Hasan, 1999: 49). “...**zıt gelmeyen adetlerini reddetmez.**”

1.1.2. –gän Sıfat-fiil Ekinin –mİş Öğrenilen Geçmiş Zaman Sıfat-fiil Eki Fonksiyon ve Anlamında Kullanılışı:

1.1.2.1. Bir hareketin bu gündən çok önce yapılmış olduğunu ifade eder:

...Xâci Umär Sikkiniy (Piçâqçı)dégän zât tāmānidän äsäs **sālingän täriqât** bolib...(Hasan, 1999: 19) “...**Hacı Ömer Sikkini(Bıçakçı) denen zat tarafından kurulmuş tarikat olup...**”

Şunu häm äytiş këräkki, Türk älāmidä yētişib **çıqqän mäşhur şâir**...(Hasan, 1999: 22). “**Şunu da söylemek gerek ki, Türk dünyasında yetişmiş meşhur şair...**”

...**bâğıslängän äncümänlär** ötkäzildi. (Hasan, 1999: 23).
“...**adanmış (ithaf edilmiş) toplantılar yapıldı.**”

Xâcâ Ahmâd dâviridä **yâzilgän ädäbiyât nâmunälärini** vâraqlâb,... (Hasan, 1999: 29). “*Hoca Ahmet devrinde yazılmış edebî örneklerini kitap haline getirip...*”

“Mêngä sên uq këräksän, sên” şé’riniñ Änädoli Türkçäsida yänġitdän qälämğä **âlingän şeklidir.** (Hasan, 1999: 30). “*“Bana sen gereksin, sen” şiirinin Anadolu Türkçesinde kaleme alınmış şeklidir.*”

Yässäviy izdâşlari tâmânidän **yâzilgän şé’rlärni...**(Hasan, 1999: 31). “*Yesevînin takipçileri tarafından yazılmış şiirleri...*”

Mälumki, Mälâmätiylik hicriy III. äsrdä täsävüf tärehidä **päydâ bolgän bir yol...** (Hasan, 1999: 44). “*Malumdur ki, Melamîlik hicri III. asırda tasavvuf tarihinde ortaya çıkmış bir yol...*”

1.1.2.2. Bir hareketin bu günle tarihte belli olan bir zaman dilimi arasında olduğunu veya yapıldığını ifade eder:

Özidän äncä yıllar këyin **yâzilgän kolyâzmälär** mävcud...(Hasan, 1999: 22). “*Kendisinden nice yıllar sonra yazılmış elyazmalar var.*”

...Béktâşilik këyinçalik **buzilgän tariqätidir.** (Hasan, 1999: 38). “*...Bektaşilik daha sonra bozulmuş tarikattir.*”

Yässäviyâ tariqätiniñ Usmânli mülkidä **kéng târkälgän Nâqşbänd** tariqäti bilän...(Hasan, 1999: 22). “*Yesevî tarikatinin Osmanlı ülkesinde geniş olarak yayılmış Nakşibendî tarikati ile...*”

Ämmâ XIV-XV äsrdän këyin Änädolidä Yässäviylik tälimâti özidän këyin **päydâ bolgän başkä tariqätlärgä** siñib kétgän(Hasan, 1999: 46). “*Ancak, XIV-XV. Asırdan sonra Anadolu’da Yesevîlik öğretisi, kendisinden sonra ortaya çıkmış başka tarikatlere sinerek kayboldu.*”

1.1.2.3. Tarihte belli bir olaydan önce olmuş ve bitmiş bir hareketi ifade eder:

Zâtän, **yänġi musulmân bolgän çöl-däşt ähli** özlari mänsüb bolgän eski din, etkâdläridän xäli tolä-tokis kutulalmägän edilär. (Hasan, 1999: 34). “*Zaten, yeni müslüman olmuş bozkır sakinleri kendilerinin mensubu olduğu eski din ve inançlarından henüz kurtulmamış idiler.*”

...Türkiyädä Şimâliy Äfriqädägi şazäliy tariqäti häqিদä gärb älimläri tâmânidän **yâzilgän äsärklär** tärcimä qılınmâqdä. (Hasan, 1999: 44). “*...Türkiye’de Kuzey Afrika’daki Şazalî tarikati hakkında batı alimleri tarafından yazılmış eserler tercüme edilmekte.*”

4. Geçmiş zamanda olmuş, fakat hâlâ geçerliliğini koruyan geniş zamana yakın anlamda bir hareketi ifade eder:

...täsavvuf mädäniyätini bilän **vâyägä yétgän büyük zâtlardır**. (Hasan, 1999: 22). “...*tasavvuf medeniyeti ile ortaya çıkmış büyük zatlardır.*”

Yässäviyâ..., këyinçälik mustäkil **täriqätgä äylängän näfsäniy täriqät**dir. (Hasan, 1999: 39). “*Yesevilik..., daha sonra bağımsız tarikate dönüşmüş ayrı bir tarikattir.*”

1.1.3. -gän Sıfat-fiil Ekinin –dlgi Görülen Geçmiş Zaman Sıfat-fiil Eki Fonksiyon ve Anlamında Kullanılışı:

Sıfat-fiil ekleri, geniş ve öğrenilen geçmiş zaman fonksiyonunda kullanıldığı zaman oluşan sıfat tamlamasının tamlayanı, sıfat tamlamasının yapısı gereği hiçbir ek almazlar (Ergin, 2000: 334-380). Ancak, -gän sıfat-fiil eki Özbek Türkçesinde kullanılırken, zaman zaman Türkiye Türkçesinde kullanılan –dIKI sıfat-fiil eki fonksiyon ve anlamında kullanılır, ancak iyelik eki almaz. Kendisi iyelik eki almadığı halde nitelediği isim veya isim yerine geçen unsur iyelik eki alır ya da kendisinden önce kullanılan bir şahıs zamiri veya özel isim bu anlamı katar. Bu durum Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde de vardır (Yüksel, 1997: ?)

1.1.3.1. Tamlanan unsurun iyelik eki aldığı örnekler:

Yässäviyiniñ “hikmät” déb **ätägän şe’rläri** bizniñ xalq ägzäki icädimizdä “ilähiiy” deýilädi. (Hasan, 1999: 7) “*Yesevi’nin Hikmet diye adlandırdığı şürleri, bizim halk ağzında ilahi diye adlandırılır.*”

...käbi şarkşunäs älimläriñ xäm täsavvufni toğri **tüşüngän haldä kılğün ciddiy ilmiy işläri**...(Hasan, 1999: 26). “... *gibi şarkşunas alimlerin de tasavvufu doğru düşündüğü halde yaptığı ciddi ilmi işleri...*”

...Ahmäd Yässäviy Äräb, Färs tili vä ädäbiyätini **yaxşi bilgän saxsliğı** mä’lum bolädi. (Hasan, 1999: 29). “...*Ahmet Yesevi’nin Arap ve Fars dillerini ve edebiyatlarını iyi bildiği hususiyeti malumdur.*”

Zätän, yänği musulmân bolğän çöl-däşt ähli özläri mänsüb **bolğän** eski din, etqädläridän xäli tolä-tokis qutulalmägän edilär. (Hasan, 1999: 34). “*Zaten, yeni müslüman olmuş bozkırsakinleri kendilerinin mensubu olduğu eski din ve inançlarından henüz kurtulmamış idiler.*”

Äğär Ädäm äläyhissäläm **täbliğ etgän tävhid түsünçäsi** insänlär tāmānidän buzılmägändä edi, undän këyin başkä päygämbärlär kelmägän bolärdi. (Hasan, 1999: 34). “*Eğer Adem Aleyhisselamın tebliğ ettiği tevhit*

düşüncesi bozulmamış olsaydı, ondan sonra başka peygamberler gelmemiş olurdu.”

Çünkü, bu âkım kélîb **çıkkän Xurâsân diyâri** Türkistängä cuğrâfîy cihâtdän yaqın bolgäni uçun älbättä öz tä'sirini körsätgän. (Hasan, 1999: 48). “*Çünkü, bu akımın ortaya çıktığı Horasan diyarı coğrafi olarak yakın olduğu için elbette kendi tesirini göstermiş.”*

1.1.3.2. Tamlanan unsurun iyelik eki almadığı, ancak şahıs zamirinin kullanıldığı örnekler:

Hättä **biz nâşr ettirgän risälädä**...(Hasan, 1999: 25). “*...Hatta, bizim yayınlattığımız risaledede...*”

Öz fitrâti, tâbiätigä tégişli, **özi yaşägän ictimâiy muhitgä** täälluqlidir. (Hasan, 1999: 27). “*Kendi fitratı, yaratılışıyla ilgili, kendinin yaşadığı içtimai muhitte alakalıdır.*”

Xâcâ Ahmädniñ cähriy zikri tänlägänigä sâbâb, **u xitâb etgän muhit vâ dâirâdir**. (Hasan, 1999: 30). “*Hoca Ahmedin cehri zikri tercih etmesine sebep, onun hitap ettiği muhit ve seviyedir.*”

Bu tävâvuq bolışı hâm mümkün çünkü **ulâr süyängän mänbä** bir edi vâ bu tävâfuq bolmâsliğı hâm mümkün (Hasan, 1999: 31). “*Bunun tevafuk olması da mümkün, çünkü onların dayandığı kaynak bir idi ve bunun tevafuk olması da mümkün.*”

1.1.3.3. Özel isimlerin kullanıldığı örnekler:

Ähmäd Yässäviy yaşägän dövrdä dâşt xälqı câhil vâ sâvâdsiz bolib, “...(Hasan, 1999: 40). *Ahmet Yesevî'nin yaşadığı dönemde bozkar halkı cahil ve bilgisiz olup, ...*”

Ämmâ **Häzrâti Äli tutgän yoldä**... (Hasan, 1999: 41). “*Ama Hazreti Ali'nin tuttuğu yolda...*”

1.1.3.4. Bazen tamlayandan önce gelen özel isim, şahıs ismi yerine bir özel mücerret veya müşahhas kavram olabilir:

Mälâmâtiylik bolmägän târiqät yoq.(Hasan, 1999: 25). “*Melamiliğin olmadığı tarikat yok.*”

1.1.4. -gän Sıfat-fiil Ekinin –AcAK Gelecek Zaman Sıfat-fiil Eki Fonksiyon ve Anlamında Kullanılışı:

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bir örnekte –gän, gelecek zaman sıfat-fiili fonksiyon ve anlamında kullanılmıştır. Bu istisna (hapaks) bir durum olabileceği gibi, konuşma dilinden yazı diline aksetmiş nadir bir kullanım şekli olabilir. Burada da sıfat-fiil eki alan kelime kendisinden

önce bir özel isim olarak –AcAGI (gelecek zaman sıfat-fiil eki +iyelik eki) anlam ve fonksiyonunda kullanılmıştır.

Allâh râzı **bolgän tärzdä** öz häyâtini dävâm ettiriş demâkdir. (Hasan, 1999: 25). “Allah razı **olacak tarzda** kendi hayatını devam ettirmek demektir.”

1.2. Çekim Ekleri Alarak Kullanılışı:

1.2.1. -gän Sıfat-fiil Ekinin Hal Ekleri Alarak Kullanılışı:

1.2.1.1. Yönelme Hali eki olarak kullanılışı:

...insânlârni täsârruf atâ başläydilär, öngidä körinädilär, kıynälib **qalgänlärgä** yârdäm bérädilär. (Hasan, 1999: 6) “...insanları yönlendirmeye başlarlar, önünde görünürler(rehberlik ederler), zor durumda kalmışlara/kalanlara yardım ederler.”

Bazı durumlarda -gän eki yönelme hali eki olarak amaç ve sebep bildirmektedir.

Mälâmätilikniñ äsâsi bilän Yässäviylikniñ äsâsini bir-birigä kıyâslâb, här ikkisiniñ häm täsävuvfiy cärâyân ekänligini **hisâbgä älgängä** mälâmätiylikkä oxşâş xususiyätlerini Yässäviylikda köriş mümkin (Hasan, 1999: 30). “Melamiliğin esası ile Yeseviliğin esasını karşılaştırarak, her ikisinin de tasavvufi akım **olduğunu kabul etmek için melamiliğe benzeyen özelliklerini Yesevilikte görmek mümkün.**”

1.2.1.2. Bulunma hali eki olarak kullanılışı:

Ek, bir bulunma hali eki aldığı zaman –IncA, -dIGI zaman, -dIGIndA, -ken anlam ve fonksiyonunda zarf fiil oluşturmaktadır.

Çünkü kınidä **turgändä** kězmesligi äniq...(Hasan, 1999: 6). “Çünkü kınında dururken kesmeyeceği açık(tır).”

Yässäviyşunâslik häqıdä **gäpirändä** F. Küprüli’niñ “Türk Ädäbiyätidä İlk Mutäsävviflär” äsärini eslämäslikniñ ilâci yoq.(Hasan, 1999: 9). “Yesevilik hakkında konuşurken Fuat Köprülü’nün eserini düşünmemenin imkanı yok.”

Yässäviy häqıdä gäp kätgändä uniñ tärîqätidägi fäâliyätı, (Hasan, 1999: 10) “Yesevî hakkında söz açılınca/açıldığında onun tarikatteki yaptığı, ...”

Çünkü, “ Méhmännâmäi Buxârâniñ müällifi Fäzlullâh ibn Rozbihân Yässäviy qäbrini ziyârat etgändä, yérdä Yässäviyâ tärîqätigä äid mühim bir täsävuvfiy äsâr körgänini yâzädi.(Hasan, 1999: 12) “Çünkü, Mehmânâmei Buhara’nın müellifi Fazlullah İbni Ruzbihan

Yesevî kabrini ziyaret ettiği zaman/ettiğinde, yerde Yesevî tarikatine ait mühim bir tasavvufî eser gördüğünü yazar.”

...déyâ sorâgânimizdâ, kıuyidâgi târzdâ cävâb bêrgân edi.(Hasan, 1999: 16) “... diye sorunca/sorduğumuzda, aşağıdaki tarzda cevap vermiş idi.”

Târikât, âddiy kılib **âytgândâ** insân bâtinidâgi sâmimiy tuygulârniñ nâmâyân etilişidir(Hasan, 1999: 36). “*Tarikat basitleştirip söylenince/söylendiğinde içindeki samimi duyguların yok edilişidir.*”

Mäsälân, Fârslâr İslâmni qâbul kılgânlaridâ, ilgâriği e'tiğâdlâriğâ âid âdâtlârini bir müddât dävâm ettirdilâr. (Hasan, 1999: 48). “*Mesela, Farslar İslamı kabul ettiklerinde /ettikleri zaman önceki inançlarına ait adetlerini bir müddet devam ettirdiler.*”

1.2.1.3. –çâ eşitlik eki alarak kullanılışı:

Ämmâ mé'râc hâkıdâ kolidân **kélgâniçâ** mâ'lumât bêriş ârğâli Yässâviy âtrâfidâgilârni mé'râc kâbi islâmîy tâ'birlâr bilân tâniştirişgâ muvaffâq bolâdi.(Hasan, 1999: 36) “*Ama, Mi'raç hakkında elinden geldiğince bilgi vermek yoluyla Yesevî, etrafındakileri Mi'raç gibi İslamî terimlerle tanıştırmaya muvaffak olur.*”

1.2.1.4. –dâgi eki ile kullanılışı:

Bulunma hali eki ve aitlik ekinin birlikte kullanılarak bir ismi nitelediği durumlarda da bunlardan önce iyelik eki gelebilmektedir.

Emrâ äsârlârini tâdqıq **etgânimizdâgi** usulni Yässâviy örgânişdâ hâm kıollânâmiz mümkin déb öylâyman. (Hasan, 1999: 31). “*Emre'nin eserlerini araştırdığımızdaki usulü, Yesevîyi tanımak için de kullanmamız mümkün diye düşünüyorum.*”

1.2.2.1. -gân Sıfat-fiil Eki+ İyelik Ekinin –dİğI Sıfat-fiil Eki Fonksiyon ve Anlamında eklendiği Kelime veya Kelime Grubunun Cümle Unsuru Olarak Kullanılışı:

-gân sıfat-fiil eki, Türkiye Türkçesindeki –dİk ekinin iyelik eki olarak kullanılışı gibi iyelik eki olarak da kullanılmaktadır. Bu durumda eki alan kelimenin oluşturduğu grup çeşitli cümle unsuru olarak kullanılabilir.

12.2.1.1. *Eki alan kelime veya kelime grubunun cümle yüklemi olduğu durumlar:*

Ättârniñg şé'rlârini köp **örgängânim yok.** (Hasan, 1999: 27). “*Attar'ın şiirlerini tamamıyla bildiğim yok/öğrenmedim.*”

Täsävvufiy istelâhläri **ışlätgäni mä'lum**. (Hasan, 1999: 36).
 “*Tasavvufi istilahları kullandığı malum.*”

1.2.2.1.2. *Eki alan kelime veya kelime grubunun cümlelerin nesnesi olduğu durumlar*

...Ättâr, Nässâc, Xällâc, Sikkiniy, Häddâd, Kulâl, Naqşbând kabî nâm egäläriniñg mä'lum hünâr bilân bând **bolışgänini** bildirädi. (Hasan, 1999: 10) “*Attar, Nassac, Hallaç, Sikkini, Haddad, Kulal, Nakşibend gibi şöhret sahiplerinin malum hünerle meşgul olduğunu bildirir.*”

Türkistândä ...Yässäviy Ünivërsiteti **açilgänini** qüvâñc bilân qäyd etiş këräk. (Hasan, 1999: 33). “*Türkistan'da... Yesevî Üniversitesinin açıldığını kıvançla belirtmek gerek.*”

Yässäviy öz hikmätleridä ädäbiy cänrlärdän ünümlü **fäydälängäni** körinib turibdî. (Hasan, 1999: 36). “*Yesevinin kendi hikmetlerinde edebi şiirlerden çok faydalandığı görülüyor.*”

Dévânı hikmät tékşirilsä, undä munâfık bolmäslik, yalgâñçilik qılmäslik singäri diniy-äxlâqiy-tärbiyäviy mävzulâr kēñg orın **algänini** körämiz. (Hasan, 1999: 51). “*Divan-ı Hikmet incelense, onda münafık olmak, yalancılık yapmak gibi din, ahlak ve terbiye ile ilgili konuların geniş yer aldığını görürüz.*”

1.2.2.2. -gän Sıfat-fiil Eki+ İyelik Ekinin –mAK Master Eki Fonksiyon ve Anlamında Kullanılışı:

İki örnekte rastladığımız bu durum zorlanarak bir sıfat-fille karşılaşılsa bile –mak, master eki, anlamı tam karşıladığı için, böyle kabul etmek daha uygun olur.

Lékin bulâr Yässäviy häyâti vâ icâdini här tãmânlämä örgänib boldik **dégän** gäp emäs (Hasan, 1999: 7) “*Lakin bunlar, Yesevî hayatı ve eserlerini tamamıyla öğrenmiş olduk demek/diyen, laf değil.*”

“...mä'niy” –mä'nägä egä **dégän-** mämzunni bildirüvçi ädäbiy cänr bolib, ungä Qâzi Burhâniddin “tuyuk” déydi. “...‘mani’ -manaya sahip demek- mazmunu bildiren edebi manzume olup, ona Kadı Burhaneddin ‘tuyuk’ der.”

Sofiy şäyx, bir millätniñg ürf-ädätigä riâyâ kılsä, şâmân **bolib qaldı, dégäni** emäs. (Hasan, 1999: 33). *Sufi şeyh bir milletin örf adetine uysa, şaman oldu, demek olmaz/değil.*

Bu dégäni Yässäviyâ täriqätidä ışq, cäzbä, väcd **yok dégäni emäs** (Hasan, 1999: 20). “*Bu söylenen/Bunu söylemek, Yesevilik tarikatında cezbe, vecd yok demek değil/olmaz.*”

1.3. -gän Sıfat-fiil Ekinin Son Çekim Edatları Ararak Kullanılışı:

-gän sıfat-fiil eki isim çekim eklerini alarak bir son çekim edatına bağlanır ve böylece cümlenin zarfı olarak kullanılır. Bu durumda -gän ekinin alacağı isim çekim eki son çekim edatına göre değişmektedir.

1.3.1. Benzetme Edatı dek ile Kullanılışı:

Özbek Türkçesinde benzetme edatı ekleşmiştir.(Wurm, 1989: 139-186) Yani ayrı bir kelime olan dek kelimelerle bitişik yazılarak bir ek gibi kullanılmaktadır. Bir ek gibi kullanılan dék benzetme edatı -gän sıfat fiil ekinden sonra ya da araya iyelik eki alarak da kullanılabilir.

Ruh tänä içigä kirgäç, kılıç kıngä **kirgändék** bolädi.(Hasan, 1999: 6). “*Ruh vücuda girince, kılıç kına girmiş gibi olur.*”

Yuqarıdä **äytgänimizdék**, hikmətlärdän taşkäri yänä uning bir-ikki äsari bärliği häqidä tädqıqät älib bärilmäqda. (Hasan, 1999: 18) “*Yukarıda söylediğimiz gibi hikmetlerin dışında onun bir iki eserinin var olduğu hakkında araştırmalar yapılıyor.*”

...yuqardä **äytgänimizdék**, täsävvuf bir näşvädır. (Hasan, 1999: 26). “*...yukarda söylediğimiz gibi tasavvuf bir coşkudur.*”

...taşkäridän kélgän mikrāblärgä qarşı **küräşgänidék**,... (Hasan, 1999: 39). “*...dışarıdan gelen mikroplara karşı savaştığı gibi...*”

Şu bäs şäyxlärgä päygämbärimiz **äytgänläridék**, “täbibäl kulub” kälblär täbibidäyilädi. (Hasan, 1999: 39). “*Şu husus, şeyhlere peygamberimizin söylediği gibi “tabibel kulub” kalpler tabibi denir.*”

...änä ävqätlängäç, bäläsini **emizgänidék**, ... (Hasan, 1999: 39). “*...annenin doyana kadar çocuğunu emzirdiği gibi...*”

Täbiyki, bärçä täriqätlärdä **bolgänidék**...(Hasan, 1999: 45). “*Tabii, bütün tarikatlerde olduğu gibi...*”

Xulläs, din cämiyätlärgä körä **şärhlängänidék**,... (Hasan, 1999: 52). “*Sonuç olarak, din toplumlara göre yorumlandığı gibi...*”

1.3.2. Sebep Bildiren Son Çekim Edatları ile Kullanılışı:

1.3.2.1. Sebep Bildiren İçin Son Çekim Edatı ile Kullanılışı:

-gän sıfat-fiil ekinden sonra sebep bildiren son çekim edatları uçun ve bäs -gän ekinden hemen sonra gelebileceği gibi araya bir iyelik eki de gelebilir. Metnimizde derlediğimiz örneklerin, çokluk eki alan bir tanesi hariç, tamamı teklik/çokluk üçüncü şahıs iyelik eki almış durumdadır.

Mäsälän, Häzrätî Äbu Bâkr sâkin, kâmgäp insân **bolgäni uçun**...(Hasan, 1999: 20). “*Mesela, Hazreti Ebu Bekir sakin, az konuşan insan olduğu için...*”

Ämmâ Ärâb âlämidä bundäy **bolmägäni uçun**...(Hasan, 1999: 22). “*Ama, Arap aleminde böyle olmadığı için...*”

Nişâpur Māvārâunnähirgä yâqın **bolgäni uçun** vâ nâqşbändiylikniñg bēşigi Hurâsân bolgäni bâis...(Hasan, 1999: 25). “*Nişabur Maverâunnehir’e yakın olduğu için, Nakşibendiliğin beşiginin Horasan olduğu için...*”

Yässäviy köprüq xälq ämmäsiggä **xitâb etgäni uçun** cähriy zikrni tänlägän. (Hasan, 1999: 30). “*Yesevî genellikle umumi halka hitap ettiği için cehri zikri tercih etmiş.*”

..Yässäviy ätrâfidägi yänği musulmân **bolgänlär uçun** bu cudâ muhim cihät. (Hasan, 1999: 34)... “*Yesevî etrafındaki yeni müslüman olanlar için bu çok önemli bir husus.*”

Yunus Emrâ qâzânidä **erigänlari uçun**, ulärniñg şé’rlärini hâm Emrânîñg şé’rläri kâbi mutälää etämiz. (Hasan, 1999: 31). “*Yunus Emre potasında eridikleri için onların şüirlerini de Emre’nin şüirleri gibi değerlendiririz.*”

...şâmâniy ruhdägi qävüm **bolgäni uçun**, u öz tärîqätiggä cähriy zikrni äsäs qılıb äldi. (Hasan, 1999: 39). “*...şamani inanıştaki bir kavim olduğu için, o kendi tarikati için cehri zikri esas kabul etti.*”

Zâtân, täsavvufniñg gâyâsi äxlâq **bolgäni uçun**...(Hasan, 1999: 45). “*Zaten, tasavvufun gayesi ahlak olduğu için...*”

Çünki, bu âqım kélîb çiqqân Xurâsân diyârî Türkistângä cuğrâfiy cihätdän yâqın **bolgäni uçun** älbättä öz tä’sirini körsätgän. (Hasan, 1999: 48). “*Çünkü, bu akımın ortaya çıktığı Horasan civarı coğrafi olarak yakın olduğu için elbette kendi tesirini göstermiş.*”

Yänä bir sâbâb- Türkiy qävmlär qâni qâynergän, çoşqın qälbli **bolgäni** vâ ulärniñg fiträtiggä mâs **kélgäni uçun** hâm Yässäviy öz tärîqätiggä cähriy zikrni äsäs qılıb äldi. (Hasan, 1999: 49). “*Bir diğer sebep, Türk kavimleri kanı kaynayan, çoşkun kalpli olduğu ve onların yaratılışına uygun geldiği için de Yesevî kendi tarikatine cehri zikri esas kabul etti.*”

1.3.2.2. Sebep Bildiren bâis Son Çekim Edatu ile Kullanılışı:

...Türk xälqî Ärâbçäni **bilmägäni** vâ äsâsiy mänbälär Ärâbçä **bolgäni bâis**...(Hasan, 1999: 22).... “*Türk halkı Arapçayı bilmediği ve esas kaynakların Arapça olduğu için...*”

Türkiy muhitlär İslâm dinini şâyxlärdän **örgängäni bâis**,...(Hasan, 1999: 22).

“Türk çevreler İslam dinini şeyhlerden öğrendiği için, ...”

Yässäviyâ tärîqätî häqîdä äsâsiy mänbälär kolimizdä kâm **bolgäni bâis**, ...(Hasan, 1999: 24). *“Yesevîlik tarikati hakkında ciddi kaynaklar elimizde az olduğu için, ...”*

Nişâpur Mâvârâunnähîrgä yâqîn bolgäni uçun vâ nâqşbändiylikniñg beşiği Hurâsân **bolgäni bâis**...(Hasan, 1999: 25). *“Nişabur Maverâinnehir’e yakın olduğu ve, Nakşibendiliğin beşiği Horasan olduğu için, ...”*

Çunânçi, bärçä körinişlärädägi täsävvuf mârâsimlärî xälqni imân-etikâdli kılışdä fâydälänilädigän bir vâsitä **bolgäni bâis**,...(Hasan, 1999: 32). *“Mesela, bütün görünen tasavvufî uygulamaların halkı iman ve inançlı kılmada faydalanılan bir vasıta olduğu için, ...”*

Här ikkâviniñg häm mänbäi qur’ân, İslâm **bolgäni bâis**...(Hasan, 1999: 45). *“Her ikisinin de kaynağı Kur’an, İslam olduğu için ...”*

Emrânîñg şe’rlärî türli mākāmlärdä **yâzilgäni bâis**,... (Hasan, 1999: 40). *“Emre’nin şiirlerinin çeşitli seviyelerde yazıldığı için, ...”*

İstänbul märkâziy şähär **bolgäni bâis**,... (Hasan, 1999: 42). *“İstanbul merkezi şehir olduğu için ...”*

1.3.2.3. Sebep Bildiren “sâbâb” Son Çekim Edatı ile Kullanılışı:

Bir örneğimizde sebep kelimesi son çekim edatı gibi kullanılmıştır. Bu kullanışta iyelik ekinden sonra bir yönelme hali eki gelmektedir.

Xâcä Ahmädniñg cähriy zikrni **tänlögäniğä sâbâb**, u xitâb etgän muhit vâ dâirädîr. (Hasan, 1999: 30). *“Hoca Ahmedin cehri zikri tercih etmesine sebep, onun hitap ettiği muhit ve seviyedir.”*

1.3.3. Sonuç Bildiren “kéyin” Son Çekim Edatı ile Kullanılışı:

“Sonra” anlamındaki “kéyin” kelimesi kullanılırken iyelik ekinden sonra ayrılma hali eki gelmektedir.

Vâfât **etkänlärîdän kéyin** asâ âvliyâlikläriniñg äsl mâhiyätî açilädi, insânlärni täsârruf atâ başlâydîlär, öñgidä körinädîlär, kıynälîb qâlgänlärğä yârdäm bérädîlär. (Hasan, 1999: 6) *“Vefat etkilerinden sonra ise evliyâliklerinin asıl mahiyeti ortaya çıkar, insanları yönlendirmeye başlarlar, önünde görünürler, zor durumda kalmışlara yardım verirler.”*

1.4 –gän Sıfat-fil Ekinin –mİş Öğrenilen Geçmiş Zaman Şekil ve Zaman Eki Olarak Kullanılışı:

Bizning äcdâtlärimiz äxlâkıy-mä'näviy häyâtidä nihâyätdä mühim orın işğäl etgän Ähmäd Yässäviy icâdiyâti sâbıq şorâ tüzimi dävridä tähkirlänib, xälkdän äcrätib qoyilgän edi.(Hasan, 1999: 3) “*Bizim ecdadımızın ahlakî-manevî hayatında sonuç olarak önemli yer işgal eden Ahmet Yesevînin eseri eski şura sistemi devrinde aşağılanarak halktan koparılmış idi.*”

Çünkü äsriminiᅡ 20. yılläridä Türkiyädä Yässäviyşunâslik cäbhäsidadä nihâyätdä e'tibärgä mâlik yutuqqa **erişilgändi**.(Hasan, 1999: 3) “*Çünkü asrımızın 20. yıllarında Türkiye’de Yesevîlik yönünde itibara sahip başarıya erişilmişti.*”

Sizning qoliᅡgizdägi mäzkur kitâbcä änä şü bährämändlik mulâqâtläri naticäsi olärâq yuzägä **kélgändir**.(Hasan, 1999: 4) “*Sizin elinizdeki zikredilen kitapçık şu başlangıç konuşmaları sonucu olarak ortaya çıkmıştır.*”

Bu orındä şuni häm älähidä qäyd etiş lâzımki, N. Häsän suhbätläşgän älimlä, äynıqsä Süläymän Ulutâᅡ, Hasan Kâmil Yilmäz, Mustäfä Tähräli, Mustäfä Kärä, Mustäfä Uzun, Näcdät Yilmäzlär täsavvuf tä'limätiniᅡ ülkän bilimdänläri bolib, köp ibrätli yutuqlärgä **erişgänlär**(Hasan, 1999: 4) “*Burada şunu da ciddi olarak kaydetmek lazım ki, N. Hasan konuştuᅡu alimler, özellikle, Süleyman Uludaᅡ, Hasan Kamil Yılmaz, Mustafa Tahralı, Mustafa Kara, Mustafa Uzun, Necdet Yılmazlar, tasavvuf öğretisinin büyük bilgileri olup çok ibretli başarıya ulaşmışlar.*”

U zât Yässäviyä täriqätiniᅡ äsäsçisi, mürşidi kâmil, köpläb kâmäl sähiplärini häm tärbiyäläb **yétiştirgän**.(Hasan, 1999: 5). “*O kişi, Yesevîlik tarikatının kurucusu, mürşidi kamili, bütün kemal sahiplerini de terbiye edip yetiştirmiş.*”

Hâci Béktaşî Väliy täriqätigä äid şé'rlärni esä näfäs déb **ätägän**.(Hasan, 1999: 8). “*Hacı Bektaşî Veli tarikatine ait şiirleri ise nefes diye adlandırmış.*”

Mänä şundäy çuqur fälsäfiy mäzmungä egä törtliklärgä “mä'niy” häm **déyilgän**.(Hasan, 1999: 8). “*İşte şöyle derin felsefi anlama sahip dörtlüklere mani de denilmiş.*”

Çünkü Yässäviy häzrätläri tāmānidän äytilgän hikmätläрни uniᅡ müridläri yāzib älgänlä, kéyinçalik bu şé'rlär cämälänib kitâb hālīgä **kéltirilgän** (Hasan, 1999: 8). “*Çünkü, Yesevî hazretleri tarafından*

söylenmiş hikmetleri onun müritleri kayda geçirmişler bu şiirler bir araya getirilip kitap haline **getirilmiş.**”

..., üçüncü kısımda esâ kâşıkârâşlık kılib, hâlâl méhnät **kılârkân.**(Hasan, 1999: 9). “Üçüncü kısımda ise kaşıkçılık yapıp helal lokma **kazanırmış.**”

Çünkü Âdâm âlâyhissälâmgâ nimâ nâzil bolgân bolsâ, Muhammäd âlâyhissälâmgâ xâm oşâ nârsâ **tüşirilgân.** (Hasan, 1999: 35). “Çünkü Adem aleyhisselama ne **indirilmiş** ise Muhammed aleyhisselama da o **indirilmiş.**”

1.5. –gân Sıfat-fiil Ekinin –dI Öğrenilen Geçmiş Zaman Şekil ve Zaman Eki Olarak Kullanılışı:

–gân sıfat fiil ekinin görülen geçmiş zaman fonksiyon ve anlamında kullanılışı az rastlanan bir durumdur. Sadece, görülen geçmiş zamanın olumsuzu –**gân+iyelik eki+yok** şeklinde yapılır. (Öztürk, 1997: 113; Coşkun, 2000: 135).

Ancak, ekin –**dIK** görülen geçmiş zaman sıfat-fiil fonsiyon ve anlamında kullanılışı çok yaygındır. Bu mantıktan hareketle ekin görülen geçmiş zaman şekil ve zaman eki olarak kullanılması da normaldir. Bu kullanım öğrenilen geçmiş zamanla karışacağı için örnek vermeyi uygun görmedik. En azından şahsın kendisinin şahit olduğu olayları anlatırken kullandığı ifadelerdeki –**gân** eki görülen geçmiş zaman kabul edilebilir.

Änä şundân buyân kırdâş Türk diyâridâ Yässäviy mé’râsini örgâniş, äsârlâri ni nâşr etiş işlâri **toxtâgâni yok** (Hasan, 1999: 3). “İşte, ondan bu güne kadarkardeş Türk diyarında Yesevî mirasını öğrenme, eserlerini yayımlama işleri **durmadi.**”

Çünkü “Dévâni Hikmät” niñ qâdimgi vâ Ähmäd Yässäviygâ âid kılyâzmâlâri hânüz **tâpilgâni yok.** (Hasan, 1999: 21). “Çünkü, Divan-ı Hikmetin eski ve Ahmet Yesevî’ye ait elyazmaları(nın) henüz **bulunmadı.**”

Hâli hâm öz e’tibârini **yokâtgâni yok.** (Hasan, 1999: 24). “Hâlâ da kendi itibarını **kaybetmedi.**”

Ättârniñ şé’rlâri ni köp **örgängânim yok** (Hasan, 1999: 27). “Attarın şiirlerini tamamıyla **öğrenmedim.**”

1.6.–gân Sıfat-fiil Ekinin Yapım Eki Fonksiyonunda Kullanılışı:

Taradığımız metinde ek iki kelimedede yapım eki olarak kullanılmaktadır.

Mäzkur mämläkätler mädäniyätini rivâcigä **ülkän** hissä qoşğän Yunus Emrâ, Hâci Bektâşi Vâliy, Suleymân Bâkırgâniy vä başqâ şâ'irü ädiblär Yässäviy mäktäbi icâdkârläridir. (Hasan, 1999: 7) *Adı geçen memleketlerin medeniyetini geliştirmek için çok pay sahibi olan Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Süleyman Bakırgani ve başka şair ve yazarlar Yesevî tarikatının eser verenleridir.*

Dévâni Hikmät tékşirilsä, undä munâfik bolmäslik, **yalğänçilik** qılmäslik siñgari diniy-äxläqiy-tärbiyäviy mävzulär këñg orın älgänini körämiz. (Hasan, 1999: 51) “*Divanı Hikmet incelense münafik olmak, yalancılık yapmak gibi dinî-ahlakî-terbiyevî konuların geniş yer aldığını görürüz.*”

2. –gän Sıfat-fiil Ekinin –lik Yapım Eki Eki Alarak Genişlemiş Şekli

2.1. –gänlik Sıfat-Fiil Ekinin İyelik Eki Alarak –DİĞİ Görülen Geçmiş Zaman Sıfat-fiil Eki Fonksiyon ve Anlamında Kullanılışı:

–gänlik eki <-gän sıfat-fiil ekinin +lik isimden isim yapma eki alarak genişlemiş şeklidir. Yukarıda verdiğimiz örneklerde –gän ekinin -An, -mİş, -dİK, -AcAK fonksiyon ve anlamında kullanıldığını gördük. –gän eki bazı durumlarda iyelik eki almadan bir iyelik fonksiyonu ile de kullanılmaktadır. Ekin genişlemiş şekli ise, taradığımız bütün örneklerde bir iyelik eki ile birlikte Türkiye Türkçesindeki –dİK+iyelik fonksiyon ve anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda ekin geldiği kelime sıfat-fiil grubu oluşturarak cümle içinde bir isim gibi kullanılmaktadır. +lik eki –gän ekinin fonksiyonunda hiçbir değişiklik yapmamaktadır.

Özbek Türkçesinde –gän ekinin hem şekil ve zaman eki, hem de sıfat-fiil eki olarak birkaç ayrı fonksiyonda kullanılması bir farklılaşmayı zaruri kılmış olmalıdır. –gän ekinin yanında –gänlik ekinin de sadece sıfat-fiil eki olarak kullanılması, –gän ekinin görülen geçmiş zaman sıfat-fiil fonksiyonunun yavaş yavaş kaybolmakta olduğu anlamına da gelebilir, mahallî bir kullanım yazı diline aksetmiş şekli de olabilir.

Yässäviy qälämigä mänsüb äsâr “ Fäqrnâmâ” niñ ibtidâsidadä “ämmâ bilgilim, bu risäläni äytibdurlärim” deyä “Fäqrnâmâ”ni Yässäviy **sözlägänligi** açiq-äydin bâyân etilgän (Hasan, 1999: 11). *Yesevî tarzına ait(olan) eser, Fakrname'nin başlangıcında “amma bil ki bu risaleyi söylemişlerdir ki” diyerek Fakrnameyi Yesevî(nin) söylediği açıkça beyan edilmiş.*

Bâz üstigä “Fäqrnâmâ”niñ tāmāmān tāsävüfiy ruhdä **yâzilgänligi** vä undä Yässäviy qaräşlärigä zid bolgän fikrlärniñ yoqligini unutmäslik keräk (Hasan, 1999: 11). *Tekrar olarak*

Fakrname'nin tamamen tasavvufi bir muhtevada yazıldığı ve onda Yesevî görüşlerine zıt olan fikirlerin olmadığını unutmamak gerek.

“Cävâhirül âbrâr” risäläsini hâmi mâzkur äsârlärgä kıyâsläsäk, uning XVI äsrdä **yâzilgänligi** vä Yässäviyâ dârveşigä äidligi mä'lum bolädi (Hasan, 1999: 12). “*Cevahirü'l-ebrar risalesini de bahsedilen eserlerle kıyaslırsak, onun XVI asırda yazıldığı ve Yesevî tarikatine ait olduğu anlaşılır.*”

Bä'zılâri Yässäviyâ izdâşlâri tāmānidān käyinçälik **koşilgänligi** mä'lum (Hasan, 1999: 12). “*Bazılarının Yesevî tarikati mensupları tarafından sonradan ilave edildiği bilinir.*”

...bulärning bir-biridän **tä'sirlängänligi** häkidägi umumiy xuläsä toğri emäs, dëgän fikrdämän (Hasan, 1999: 17). “*Bunların birbirinden etkilendiği hakkındaki genel kanaatin doğru olmadığı düşüncesindeyim.*”

Demäk, Yässäviy vä Yässäviyâ tarikâti Qur'an vä sünnätän **çıkımägänligi** bärçägä äyân (Hasan, 1999: 17). “*Demek, Yesevî ve Yesevî tarikatının Kur'an ve sünnetten ayrılmadığı herkesçe bilinir.*”

Ortä Äsyädä, Kävkäz, Bâlqân vä Änädolidä İslāmning tärkälışidä kättä xızmat **kılğänligi** bugün hämmägä mä'lum (Hasan, 1999: 17). “*Orta Asya'da Kafkas, Balkan ve Anadolu'da İslamın yayılmasında çok hizmet yaptığı bu gün herkesçe bilinir.*”

Ädäbiy cänr sıfatidä Ähmäd Yässäviyning hicâ väznidä icäd **kılğänligi** vä Türk şe'riyâti kälipidän **çıkımägänligi** diğkätgä säzävârdır (Hasan, 1999: 18). “*Edebi şiir sıfatında Ahmet Yesevî'nin hece vezninde eser verdiği ve Türk şiir vezninden ayrılmadığı dikkate değerdir.*”

Buning üstigä garbdägi tadkıkätlärning äksäri muäyyän bir äyämäsäd bilän, bä'zı xususlärni isbätläş üçün ginä älib **bärilgänligi** bugüngä kelib mä'lum bolmâkdä (Hasan, 1999: 19). “*Bunun üzerine batıdaki araştırmaların çoğu belirli bir maksatla, bazı hususları ispatlamak için bilendiği bu güne gelince anlaşılmaktadır.*”

2.2. –gänlik Sıfat-Fiil Ekinin İyelik Eki Alarak –mAsII-mAlArI fonksiyon ve Anlamında Kullanılışı:

Aynı fonksiyonu yerine getirmesine rağmen bazı ifadeleri Türkiye Türkçesine aktarırken aynı ekle aktarmak anlatımın akıcılığını bozmaktadır. Cümlelerin gelişinden Türkiye Türkçesinde daha yaygın ve kulağı okşayan şekilleri kullanmayı tercih ettiğimizde ise ek aynı fonksiyon ve anlamdaki başka eklerin yerine de kullanılmaktadır.

Buning üçün “devāni hikmät”ning Kämäl Eräslän tāmānidān çap kilingän nāşri äsäs kılıb **älingänligi** hām beciz emäs edi älbättä (Hasan,

1999: 3). “*Bunun için Divan-ı Hikmet’in Kemal Eraslan tarafından hazırlanan neşri esas kabul edilerek alınması da sebepsiz değildir, elbette.*”

Yässäviyâ dâir mănâkıblardägi bâ’zı rivâyâtlarınġ faqät âğzâki nâkılgâ **täyängänliġi** bu mavzunıġ boş cihâtlärini toldıruvçı qädimiy mănbalâr izläb tâpışni vâ äsâsli tâdqıqât âlib bârışni taqâzâ etädi (Hasan, 1999: 7). “*Yeseviye ait menkibelerdeki bazı rivayetlerin sadece sözlü nakle dayanması, bu hususun eksik yönlerini tamamlayıcı tarihi kaynaklar bulmayı ve ciddi araştırma yapılmasını zaruri kılar.*”

Qâzândä bâsilgän bâzi “Dävâni Hikmät” nusxäläriniġ muqaddimäsidadän “Fâqrnâmâ” niġ cây **âlgänliġi** häm bunıġ isbâti emâsmi? (Hasan, 1999: 11). “*Kazan’da basılmış bazı Divan-ı Hikmet nüshalarının girişinde Fakrnamenin yer alması da bunun isbatı değil mi?*”

Çünki Änädolidägi Yässäviy dârvâşi hisâblängän Hâci Bâktâşi Vâliyniġ äsâridä Yässäviy äsâs sâlgän kırk mākâmniġ orin **âlgänliġi** vâ bulärniġ bir-birini taqâzâ etiş vâ toldiriş fikrläriniġ Yäviy tāmānidän äytilgänliġi “Fâqrnâmâ”ni äsâssiz inkâr etişgâ mănêlik kıladı (Hasan, 1999: 12). “*Çünkü, Anadolu’daki Yesevî dervişi olduğu kabul edilen Hacı Bektaşî Veli’nin eserinde Yesevînin ortaya çıkardığı kırk makamın yer alması ve bunların birbirine çok benzemesi ve içerdiği fikirlerinin Yesevî tarafından söylendiği Fakrname’yi, temelsiz yok saymaya/saymak için engel teşkil eder.*”

Bir âz Fârs şe’riyâti hikmâtläridän **täsirlängänliġi ehtimâli** bâr (Hasan, 1999: 18). “*Biraz Fars şiir özelliklerinden etkilendiği/etkilenmiş olması ihtimali var.*”

Bu ädiblärniġ mühim xususiyâtläri ifädälâş sän’âti ârquâli täsavvufni gözäl äks **ettirgänlikläridir** (Hasan, 1999: 27). “*Bu ediplerin önemli hususiyetleri edebi sanat vasıtasıyla tasavvufu güzel aksettirmeleridir./aksettirmiş olmalarıdır.*”

Menimçä, bu ulärniġ bir xıl mănbadän fäyz **âlgänlikläri** tufâyli päydâ bolgändir (Hasan, 1999: 30). “*Bence, bu, onların birt kaynaktan feyz almaları yüzünden peyda olmuştur.*”

2.3.-gänlik+teklik 3. Şahıs. İyelik+Belirtme Hali Eki ile Kullanılışı:

-gänlik, iyelik ve belirtme eki ile birlikte kullanıldığı zaman kelime veya oluşturduğu kelime grubu cümlenin nesnesi olur.

1919 yiliniġ âğır şarâitidä şundây ülkän tâdqıqâtıni yüzägâ keltiriş uniġ dâhâ şahs **bolgänliġini** körsätmäkdä (Hasan, 1999: 9) “*1919 yılının*

ağır şartlarında bir çok araştırmayı meydana getirmek, onun daha özel olduğunu göstermektedir.”

Yässäviy hâkıdâ gâp ketgändä uning tärîkät-dägi faâliyät-i, müridlär yetiştir-işi, tām mā'nādägi kāmīl insānlär tärbiyäläb vâyägä **yätkäzğänligini** älähidä tã'kidläş keräk (Hasan, 1999: 10). “*Yesevî hakkında konuşulduğunda onun tarikattaki yaptıklarını, müridler yetiştirmesini, tam manasıyla olgun insanlar yetiştirerek ortaya çıkardığını ayrıca belirtmek gerek.*”

1991-1997 yıllardä ölkämizdägi köpläb gazetä, curnällärning Xacä Ähmäd Yässäviygä bağışlängän mäxsus sänläri **çıkkänligini** älähidä kıyad etib ötiş keräk (Hasan, 1999: 15). “*1991-1997 yıllarında ülkemizde bütün gazete ve dergilerin Hoca Ahmet Yesevî'ye adanan özel sayılar çıkardığını özellikle kaydederek belirtmek gerekir.*”

Çunânçi, Ähmäd Yässäviy özi hikmätlär-idä sünnettä muvâfiq **yäşägänligini** aşğarä äytgän, qäläversä, tärixdän mā'lumki, uning yolidän yurgänlärning yoldän **ädäşmägänliklärning** guvâhi bolib turibmiz (Hasan, 1999: 17). “*Mesela, Ahmet Yesevî kendi hikmetlerinde sünnete uygun yaşadığını açıkça söylemiş, ayrıca, tarihten malum ki, onun yolundan yürüyenlerin yoldan sapmadıklarının şahidi oluyoruz.*”

XIII. äsrdän XX. äsrgaçä Änädolidägi tärîkätlär-dä, äyniksä cähriy zikir kıluvçi tärîkätlär-dä yäki Bektäşilikdä Yässäviylikning cudä küçli tã'siri **bolgänligini** äytiş keräk (Hasan, 1999: 32). “*XII. Asırdan XX. Asra kadar Anadolu'daki tarikatlerde özellikle cehri zikir yapan tarikatlerde ya da Bektaşilikte Yesevîliğin çok güçlü tesiri olduğunu belirtmek gerek.*”

Bulär tāmāmän İslām vâ täsävuvfgä äid mätivlär bolib, bulärni yaziş cäräyänidä Yässäviy mäzkur än'anälärgä äid bã'zı mätivlär-dän, yä'ni qädimgi Türk ädäbiyätidän **fäydälängänligini** äytişimiz mumkin (Hasan, 1999: 44). “*Bunlar tamamen İslam ve tasavvufa ait motifler olup, bunları yazma sürecinde Yesevî'nin, bahsedilen an'anelere ait bazı motiflerden, yani Eski Türk edebiyatından faydalandığını söylememiz mümkün.*”

Bã'zı tädqıkätçilär, mäsälän, M. F. Küprülü, Yässäviyning täsävuvfiy qaräşlär-idä İslāmdän ävvälgi Türk dinlärining izlär-i bärliğı vâ ulärdän **tã'sirlängänligini** dã'vã kılgän (Hasan, 1999: 47). “*Bazı araştırmacılar, mesela, M.F. Köprülü, Yesevî'nin tasavvufi görüşlerinde İslamdan önceki Türk dinlerinin izlerinin varlığı ve onlardan etkilendiğini ileri sürmüştür.*”

2.4. -gänlik+ teklik 3. Şahıs İyelik Eki+Yönelme Hali Eki ile Kullanılışı:

Tespit ettiğimiz örnekler içinde ekin yönelme hali eki olarak kelimeyi zarflaştırdığı, yani sebep belirtir şekilde kullanıldığı örneğine rastlamadık. Mevcut örneklerde ek yönelme hali eki aldığı zaman cümlenin yer tamlayıcısı olmaktadır.

Ähmäd Yässäviy häm änä şundäy qaräşgä egä bir sufıy **bolgänligigä** äminmän (Hasan, 1999: 19). “*Ahmet Yesevî(nin) de, işte öyle görüşe sahip bir sofi olduğuna eminim.*”

Şu mä'nädä yänä kıyasläydigän bolsäk, başkä köpläb Yässäviy hikmätläriñg Emrä tämânidän **küylägänligigä** güväh bolämiz (Hasan, 1999: 31). “*Şu manada yine kıyaslayacak olsak, diğer bütün Yesevî hikmetlerinin Emre tarafından söylendiğine şahit oluruz.*”

Väfät etkänläridän keyin asä ävliyälikläriñg äsl mâhiyätini açilädi, insänläрни täsäruf atä başläydilər, öñgidä körinädilər, qıynälib **qälgänlärgä** yärdäm bérädilər (Hasan, 1999: 6). “*Vefat ettiklerinden sonra ise evlialıklarının asıl mahiyeti ortaya çıkar, insanları yönlendirmeye başlarlar, önünde görünürler, zor durumda kalmışlara yardım ederler.*”

2.5.-Gänlik+ Teklik 3. Şah İyelik Eki+Ayrılma Hali Eki ile Kullanılışı:

Ek, ayrılma hali eki olarak, kökte belirtilen hareketin sebebini belirterek, ötürü, dolayı anlamlarını verir. Taradığımız metinde bulabildiğimiz kullanışa tek örnek şudur:

..., bulärniñg oşä än'änälärdän **tä'sirlängänligidän**, deyä hüküm çıkäriş toğri emäs deb öyläymän (Hasan, 1999: 16). “*..., bunların o an'anelerden etkilendiğinden, diye hüküm çıkarmak doğru değil diye düşünüyorum.*”

2.6.-gänlik Sıfat-fiil Ekinin Son Çekim Edatları ile Kullanılışı:

Ek, son çekim edatları ile kullanılmasına rağmen taradığımız metinde tek örnek bulabildik. Son çekim edatlarının –gän ekiyle kullanılışı ise çok daha yaygındır.

Xacä Ähmäd Yässäviy täsavvuf tärihidä muhim orin tutib, häcägän suläläsidadän Yusuf Hämädäniy muridi **bolgänligi** bâis, bir cihätdän näqşbändiylik sisiläsiniñg häm xälifäläridän hisäblänädi (Hasan, 1999: 5). “*Hoca Ahmet Yesevî tasavvuf tarihinde önemli yer tutan haccagan sülalesinden Yusuf Hemedani müridi olduğu için, bir taraftan Nakşibendilik silsilesinin de halifelerinden kabul edilir.*”

SONUÇ

Taradığımız metinde tespit edebildiğimiz örneklere göre, *-gän* eki Özbek Türkçesinde çok fonksiyonlu ve işlek olarak kullanılmaktadır.

1. Ek, şekil ve zaman eki olarak, öğrenilen geçmiş zaman olarak yaygın, görülen geçmiş zaman anlam ve fonksiyonunda nadiren kullanılmaktadır.

2. Sıfat fiil eki olarak ise geniş, görülen ve öğrenilen geçmiş zaman sıfat-fiili anlam ve fonksiyonunda çok işlek bir şekilde, gelecek zaman olarak ise nadiren kullanılmaktadır. Görülen geçmiş zaman sıfat-fiili fonksiyon ve anlamında hem yalın halde hem de iyelik eki olarak Türkiye Türkçesindeki *-dIGI* ekinin karşılığı olarak çok yaygın şekilde kullanılmaktadır. İyelik eki almadan *-dIGI* fonksiyon ve anlamında kullanıldığı zaman kendisinden önce bir şahıs zamiri veya özel isim ya da isim gelerek iyelik ekinin fonksiyonunu üstlenmektedir.

3. Ek, bazı durumlarda Türkiye Türkçesinde *-mAK* eklerinin karşılığı olarak nadiren kullanılmaktadır.

4. *-gän* eki bulunma hali eki alınca *-AndA*, *-InCA*, *-dIGI zaman*, *-ken* fonksiyon ve anlamında zarf fiil olarak kullanılmaktadır.

5. Ek, yönelme hali eki aldığı zaman nadiren, ayrılma hali eki alınca ise genellikle eklendiği fiili zarflaştırmaktadır. Bu şekilde oluşan zarflar ise genellikle sebep bildirmektedir.

6. *-gän* ekini almış kelime cümlede, özne, yer tamlayıcısı, nesne, zarf ve yüklem olarak kullanılabilir.

7. Ek, bazı kelimelerde kalıcı isim yapmakta ve yapım eki fonksiyonunda kullanılmaktadır.

8. *-gän* ekinin lik eki ile genişlemiş şekli iyelik eklerini alarak genellikle *-dIGI*, zaman zaman da Türkiye Türkçesindeki *-mAsI/-mAlArI* eklerinin fonksiyon ve anlamında kullanılmaktadır.

9. Ekin genişlemiş şekli isim hal ekleri ve son çekim edatları olarak da kullanılabilir.

10. Ekin genişmesi, *-gän* ekinin, görülen ve öğrenilen geçmiş zaman şekil ve zaman eki; görülen, öğrenilen geçmiş, geniş ve gelecek(?) zaman sıfat-fiil eki olarak kullanılmasından kaynaklanmıştır.

KAYNAKLAR

- ÄBDURÄHMÄNÄV, G. A.-ŞÄÄBDURÄHMÄNOV, Ş.Ş.-HÄCEYÄV, Ä.P: (1975), **Özbek Tili Grammatikası I Tom Morfologiya**, Özbekistan SSR Fen Neşriyati, Taşkent
- AKAR, Ali: (2003), “-*Gan Sıfat-Fiil Eki*” **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Güz, S. 14, Niğde, s. 103-115.
- ATA, Aysu: (2002), **Harezmi Altın Ordu Türkçesi**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:36, Kitap Matbaası, İstanbul.
- COŞKUN, Volkan: (2000), **Özbek Türkçesi Grameri**, TDK, Ankara.
- ECKMANN, Janos: (1988), **Çağatayca El Kitabı**(Çev. Günay Karağaç), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- ECKMANN, Janos: (1996), “*Harezmi Türkçesi*” **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar** (Yay. Haz. Osman Fikri Sertkaya), TDK Yayınları, Ankara
- ERASLAN ,Kemal: (1980), **Eski Türkçe’de İsim-fiiller**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul.
- GABAİN, A. Von (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜLTEKİN, Mevlüt: (2006), **Asiyab’dan Özbek Türkçesi Metinleri Gramer-Metinler ve Aktarmalar-Sözlük**, Net-Pa. Yay. Niğde.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin: (1996), **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- HASAN, Nadirhan (1999), **Türkiyâde Yässävişünäslik**, Taşkent.
- MANSUROĞLU, Mecdut: (1988), “*Karahanlıca*” **Tarihi Türk Şiveleri**(Çev. Mehmet Akalın), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ÖZ, Aynur, (2001): “*Özbek Türkçesi Edebi Dilinde Sıfat Fiiller*” **Türkoloji Dergisi**, C. XIV, S. 1, Ankara.
- ÖZKUL, Fatma: (1995), **Özbek Türkçesinde Gramer Terimleri** (Gazi Üni. Sosyal Bil. Ens. TDE Böl. Yayınlanmamış YLT), Ankara.
- ÖZTÜRK, Rıdvan: (1997), **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil**, TDK, Ankara.
- ÖZTÜRK, Rıdvan: (2005), **Özbek Türkçesi El Kitabı**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- WURM, Stefan: (1989) “*Özbekçe*” **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 62, Ekim 89, İstanbul.
- TEKİN,Talat: (2000), **Orhon Türkçesi Grameri**, Ankara.
- YÜKSEL, Zuhâl: (1997), “*Kırım Tatarcasında Geniş Zaman İfadesi Veren Sıfat-fiiller*” **Emel**, S. 222, Eylül-Ekim 1997, s. ?(www.ismailgaspıralı.org 03. 03. 2007).